

І. С. МОНОЛАТІЙ *(Івано-Франківськ)*

ГАЛИЦЬКІ НІМЦІ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (1914-1918 рр): ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЕТНОКОНФЕСІЙНИЙ ВИМІРИ

Проблема впливу етнонаціонального та етноконфесійного чинника на історичне буття німецької спільноти Східної Галичини* (далі – Галичини) в роки Великої війни 1914-1918 рр. відноситься до числа найменш вивчених в сучасній історіографії політичного та етнічного розвитку України зазначеного періоду. На сьогодні вивчені лише основні тенденції і закономірності громадсько-політичного та національно-культурного розвитку німецького населення на досліджуваній території¹.

В одній з останніх монографій, присвячених широкому діапазону “Україна в імперську добу” сучасний український вчений О. Реєнт так змодифікував проєкцію для наступного комплексного дослідження історико-теоретичних аспектів проблеми Першої світової війни й України влучно зауваживши, що серед найбільш перспективних напрямків розробки даної проблеми – економічна, національна й культурно-освітня та віросповідна політика органів окупаційної влади зокрема².

Наскільки відомо автору, вперше питання про етноконфесійні спільноти, політичний статус, соціально-економічне становище та

* Під австрійським пануванням (1772-1918 рр.) і в період Першої світової війни (1914-1918 рр.) названа територія разом з частиною польських земель складала один коронний край і позначалася невірним з історичної точки зору терміном «Східна Галичина».

¹ Докл. див.: Монолатій І.С. Соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині (1772-1923 рр.). Автореф. дис. ... канд. історичних наук. / 07.00.01. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 20 с.

² Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 268; Див. також: Реєнт О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Проблеми історії України XIX – початку XX століть. Збірник наукових праць відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України. – Вип. I. – К., 2000. – С. 6-38; Він же. Основні напрямки досліджень Першої світової війни в українській історіографії // Nad Wisłą i Dnieprem: Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Seria: Stosunki Międzynarodowe i Globalny Rozwój, № 1.– Toruń-Kijów, 2002. – S. 123-126; Він же. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні // Перша світова війна і слов'янські народи. / Мат. міжн. наук. конф. 14-15 травня 1998 р. – К., 1998. – С. 7-12.

культурний розвиток галицьких німців** в зазначену добу були підняті вже у повоєнний період 1918-1939 рр. в узагальнюючих дослідженнях австрійських та німецьких авторів Т. Цюклера³, Л. Шнайдера⁴, Р. Кессерлінга⁵ і В. Лемппа⁶. В них проаналізовано головним чином діяльність львівської парафії Євангельської церкви аугсбурзького та гельвецького віровизнання*** того часу, до того ж автори (загалом – чільні діячі даної протестантської церкви) були безпосередніми учасниками подій Великої війни. Слід зазначити, що в названих роботах відсутній аналіз специфіки національного і соціального становища німців Галичини в 1914-1918 рр. та історичних особливостей російської окупаційної влади стосовно німецької спільноти в регіоні.

Спробу синтетичної розвідки з історії етноконфесійного розвитку німців на досліджуваній території становить праця польського автора В.

** У даному випадку можна говорити про деяку умовність терміну «німці». У першоджерелах переписів вони подекуди називали себе «швабами», «австрійцями», «євангелістами аугсбурзькими» та ін. В Галичині етнонім «німець» мав класовий зміст. Ця назва радше стосувалася крамаря, ремісника або лихваря. Пізніше вона поширювалася на кожного, хто мав суто міський фох – письменників, шкільних учителів, клерків, адвокатів. Німці дуже часто усвідомлювали себе австрійцями, а не німцями, так само як дворянство Пруссії вважало себе винятково прусами.

³ Zöckler T. Das Deutschtum in Galizien. – Dresden, 1915. – S. 108-111; Він же. Die Evangelische Kirche Ausburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Polen // Ekklesia. – Leipzig, 1938. – Bd. 5. – S. 147-156.

⁴ Schneider L. Die evangelische Kirchengemeinde in Lemberg. Das Gotteshaus und die Pfarrer der Gemeinde. Zum 150 jährigen Besitz der Kirche. – Lemberg, 1935; Він же. Die innere Struktur der evangelischen Kirchengemeinde in Lemberg // Deutsche Monatshefte in Polen. – 1939. – Hft. 5 (15), Nr. 8/9. – S. 343-373; Він же. Die Lage der evangelischen Kirche im ehemaligen Galizien in der österreichischen Zeit // Deutsche Monatshefte in Polen. – 1934/1935. – Hft. 11. – S. 282-307.

⁵ Kesslerling R. Die evangelische Kirchengemeinde Lemberg von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. (1778-1928). – 1. Teil. – Lwów, 1929.

⁶ Lempp W. Die evangelische Kirche Ausburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Kleinpolen (Galizien). – Berlin, б.р.

*** Євангельсько-унійна церква була утворена на підставі декрету пруського короля Вільгельма III від 27 вересня 1871 р. Названа інституція становила об'єднання двох церков: лютеранської і реформованої, які продовжували частково зберігати свої доктринальні відмінності. До названої церкви належав “Evangelischer Oberkirchenrat” у Берліні (Докл. див.: Shoen D. Das Evangelische Kirchrat in Preussen. – Bd. I. – Berlin, 1903). На території німецьких князівств-держав, а пізніше – Німецького Райху – діяла Старолютеранська церква, утворена 1817 р., і лишень в 1845 р. була визнана державою. На підставі “Патенту толерантності” австрійського імператора Йосифа II від 13 листопада 1781 р. дозволялося переселення німецьких євангелістів (з Південної Німеччини, головним чином – Палатинату) до Галичини. (Див.: Völker K. Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich. – Leipzig, 1917. – S. 89-91). Німецькі переселенці належали до різних конфесій. За віросповіданням німецькі колоністи були римо-католиками, євангелістами, кальвіністами і лютеранами. Найбільше було протестантів: євангельських християн – 46,8 %, реформованих – 12,8 %, менонітів – 0,9 %. Католики становили 39,5 % загальної кількості.

Гастпари⁷. Маловартісна, до певної міри, фактологічна робота належить перу німецького історика Е. Кнайфла⁸, який лишень узагальнив певний матеріал з історії конфесійного становища німців краю, до того ж на значному часовому і просторовому відрізку.

Варто звернути увагу на наукову статтю Т. Штегнера⁹, спеціально присвячену взаєминам поляків та німців у церкві євангельсько-аугсбурзького віровизнання в період Першої світової війни. Міжконфесійні проблеми в зазначений період опосередковано досліджуються у монографії німецького історика З. Мюллера¹⁰.

На закінчення цього огляду належить назвати й недавню серйозну і ґрунтовну монографію польської дослідниці Е. Алабрудзінської¹¹, зміст якої хоч і розкриває проблему протестантських церков на так званих “східних кресах” Другої Речі Посполитої у 1921-1939 рр., проте містить цікаві оцінки щодо суспільно-політичного становища німців Східної і Західної Галичини та на Волині за часів російської окупації 1914-1916 рр.

Отже, зазначена проблема знайшла певне відображення в зарубіжній історіографії, але ґрунтовних праць (як спеціальних, так і узагальнюючих), які б дослідили її, в українській історіографії досі немає¹².

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що подальше вивчення проблеми суспільно-політичного і духовного розвитку німецької спільноти в Галичині у зазначених хронологічних рамках вимагає комплексного дослідження її місця і ролі в подіях Великої війни 1914-1918 рр., що дозволить простежити глибинні процеси, які відбувалися усередині

⁷ Gastpary W. *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych*. – Cz. 1: 1914-1939. – Warszawa, 1978.

⁸ Kneifel E. *Die evangelisch-augsburgischen Gemeinden in Polen 1555-1939*. – München, 1971.

⁹ Stegner T. *Polacy i Niemcy w Kościele ewangelicko-augsburskim w latach I wojny światowej* // *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Historia*. – Gdańsk, 1986. – Nr. 17. – S. 35-53.

¹⁰ Müller S. *Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens, insbesondere Lembergs. 1772-1940*. – Marburg am Lahn, 1961.

¹¹ Alabrudzińska E. *Kościoly ewangelickie na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej*. – Toruń, 1999.

¹² Стосовно Наддніпрянщини докл. див.: Лазанська Т.І. Німці – виселенці українських губерній у роки Першої світової війни // *Проблеми історії України XIX – початку XX століть*. – Вип. IV. – К., 2002. – С. 84-110.

однієї з найбільших етнонаціональних і етноконфесійних спільнот регіону.

Пропонуємо свої міркування стосовно зазначеної теми.

На поч. ХХ ст. багатонаціональна Австро-Угорщина знаходилася в процесі розпаду: із-за активізації місцевого націоналізму в імперії існувала постійна соціальна напруга. До того ж 12 млн. німецькомовних підданих вважали, що їх традиційна перевага в країні зменшується. Після поразки Австрії у війні з Пруссією під Садовою (Кеніггрецом) у Чехії 1866 р. імперські чинники Відня провели реорганізацію державної структури, внаслідок чого Угорщина отримала майже повну незалежність¹³. Проблема протиріч “Малої Німеччини” (Kleindeutschland) і “Великонімеччини” (Großdeutschland) не забувалася також зосібна і у Німеччині, але саме для німецькомовного населення імперії стала центральною¹⁴. Тривалий період миру до Першої світової війни забезпечувався системою європейського союзництва, причому Австро-Угорщина об’єднувалася у Потрійному союзі з Німецькою імперією та Італією. Крім загострення європейських конфліктів, сильну напругу в цій багатонаціональній державі створював зростаючий націоналізм.

Суперечності між Німеччиною та Великою Британією остаточно перегрупували уклад міжнародної політичної системи. Саме дві останні країни стали притягальними центрами створення відповідно Троїстого союзу (1882 р., Німеччина, Австро-Угорщина й Італія) та Антанти (1904–1905 рр., Англія, Франція та Росія). Протистояння між цими угрупованнями призвело до Першої світової війни (1914–1918 рр.)¹⁵.

¹³ Див.: Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. – С. 226, 227; Schankweiler E.–J. Wirtschaftliche und soziale Gründe für die Auswanderung der Deutschen aus der Pfalz Ende des 18. Jahrhunderts // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 1998. – S. 38.

¹⁴ Schankweiler E. Auswanderung und Ansiedlung von Deutschen in Galizien 1782-1820 und ihre Geschichte bis zur Umsiedlung 1939/40 // Zeitweiser der Galiziendeutschen. [Stuttgart]. – 2000. – 38. Jhg. – S. 50.

¹⁵ Говард М. Війна в європейській історії. / Пер. з англ. – К., 2000. – С. 126; Wagner V. Unsere Siedlungen im Ersten Weltkrieg // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch / Zusammengestellt von Julius Krämer. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen, 1965. – S. 102.

Початок війни негативно позначився на становищі українців як на теренах західноукраїнських земель, так і на Наддніпрянщині¹⁶. Австрійська влада утискувала українське населення, вбачаючи в ньому потенційних симпатиків росіян, організовувалися концентраційні табори для “неблагонадійних” (лише до табору Талергоф було запроторено приблизно 30 тис. українців). У свою чергу, російський уряд під приводом боротьби проти “мазепинства” повів боротьбу проти українства в цілому¹⁷. Після окупації росіянами Галичини****, яку вони називали не інакше як споконвічною російською територією¹⁸, було закрито осередки товариства “Просвіти”, заборонено українську пресу, закрито всі українські національно-культурні установи. У таких нових політичних і національних умовах опинилося також й німецьке населення Галичини.

З початком бойових дій Першої світової війни в Галичині у складній ситуації опинилися німецькі поселення та їх мешканці¹⁹. За офіційною статистикою розмовної мови в 1914 р. на суцільній українській території Галичини (простір: 55,000 км²) мешкало 4002000 українців (74,4%); 662000 євреїв (12,3 %); 651000 поляків (12,1 %); 65000 німців (1,2 %) ²⁰. Український географ С. Дністрянський зазначав, що німці Галичини були

¹⁶ Реєнт О.П. Дипломатичні аспекти «східного питання» й Україна // Нариси з історії дипломатії України / О.І. Галенко, Є.С. Камінський, М.В. Кірсенко та ін. Під ред. В.А. Смоля. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – С. 306; Буцєвицький В. Етнополітика Австро-Угорщини щодо Галичини // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 297.

¹⁷ Діло. [Львів]. – 1909. – 3 черв.; Діло. [Львів]. – 1911. – 20 лист.

**** Діяльність інститутів російської окупаційної влади зайнятих територіях Австро-Угорської імперії за часів Великої війни 1914-1918 рр. мала три періоди: перший (кінець серпня 1914 – червень 1915 рр., фактично липень 1916 р.) – “Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини”; другий (липень 1916 – лютий 1917 рр.) – “Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни”; третій (березень 1917 – серпень 1917 рр., фактично до квітня 1918 рр.) – “Обласний комісаріат Галичини та Буковини”. (Докл. див.: Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – С. 267-268).

¹⁸ Див.: Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. [Hrsg] von Theophil Hornykiewicz. – Philadelphia: Publicationen des W. K. Lypynsky Ost-Europäischen Forschungs-Instituts in Philadelphia, Pa. – Serie I. – 1969 – S. 18-19, 22, 24; Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 роках // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – № 7. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 149, 153.

¹⁹ Wagner V. Op. cit. – S. 101.

²⁰ Рудницький С. Огляд національної території України // Степан Рудницький. Чому ми хочемо самостійної України? Зб. пр. / Упор., передм. О.І. Шабля. – Львів: Світ, 1994. – С. 224.

розселені головним чином як хліборобські колоністи по окремих селах, а у містах їх кількість була незначною²¹.

Внаслідок важкої політичної і соціально-економічної обстановки в передні світового конфлікту, в Галичині розпочалася масовий переїзд німецьких переселенців на сусідні історико-етнографічні території, а також європейські країни. В силу таких обставин, у 1912 р. 8 сімей з Маріагільфу вирішили переїхати до Нова-Шадова на Буковині, розпочавши нову хвилю переселення маріагільфців²². На поч. ХХ ст. на державні землі до Укрінаталю в Боснію перебралися приблизно 20 німецьких родин, де вони заснували поселення Шібовка. В 1910-1912 рр. до Борислава, поблизу Дрогобича, з Маріагільфу на заробітки виїхали 30 сімей. У 1914 р. переселення тривало: львівський часопис “Deutsche Volksblatt” 1 березня повідомив, що кілька сімей з Маріагільфу переїжджали до Вальшланду на території Італії або Французької Швейцарії²³.

Очевидці згадують, що у цій місцевості і в сусідних місцевостях Галичини постійно зменшувались можливості для побудови нових садиб, а тому навіть якщо і була спроба для збільшення колоній та їх житлового сектора, будівництво було надто дорогим. Напередодні війни та в перші її місяці (кінець серпня 1914 р.) також більша частина галицьких менонітів переїхала до Сілезії, Моравії, Богемії, Нижньої і Верхньої Австрії, Угорщини та Штайермарку. Групи переселенців становили мешканці Фалькенштайну, Нойгофа, Криниці, Горожанни, Блищиводи, Подусільни, які до червня 1914 р. нараховували 116 менонітських сімей у Галичині²⁴.

Давалося взнаки й те, що місцеві польські шовіністичні кола, були переконані в тому, що саме вони можуть вимагати для себе та свого народу усіх громадянських і політичних прав, як у колись вільній Польщі,

²¹ Там само. – С. 225.

²² Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinsel Galizien: Mariahilf, Flehberg, Rosenheck. Vororte der Stadt Kolomea. – Gifhorn: Bund der christlichen Deutschen in Galizien, 1995. – S. 25-26.

²³ Ibidem. – S. 27.

²⁴ Ibidem. – S. 171-172.

але й тепер у рамках Австро-Угорської монархії, яка от–от мала розвалитися під ударами національних рухів поневолених народів²⁵.

Напередодні нового світового конфлікту, поляки знову припустилися певних прорахунків, які дуже схвилювали й обурили німецьке населення Коломийщини. Такий випадок трапився у липні 1914 р., коли мешканець Маріагільфу звернувся до окружного лікаря Мілевського за медичним заключенням, а висловив йому своє прохання німецькою мовою, оскільки польською взагалі не володів. Зі споминів дізнаємося, що «благородного» поляка та деяких австрійських державних службовців так розлютило висловлене рідною мовою прохання, що у пориві гніву лікар промовив: «Ваш багаж, ваші зв'язки, Ваші предки, Ви самі, [що] зрештою живете на польській землі, жерете наш, польський хліб, але навіть не хочете розмовляти польською?!!»²⁶.

Політичні мотиви також певною мірою були причиною масового виїзду німецьких колоністів на нові землі, на котрих вони почували себе досить впевнено і були захищені законодавством, зберігалися, насамперед, їхні національні права. Ті, ж які залишалися на старих землях, продовжували потужне національно-культурне життя поселення: 21 червня 1914 р. відбувається свято сонцестояння, подія, «яка в усіх, від старого до малого, знайшла підтримку». В ньому взяли чисельну участь не лише маріагільфці, але й земляки з Багінсбергу і Розенгеку²⁷. Старший вчитель маріагільфської школи Якоб Райнпольд привітавши тих, хто зібрався біля символічного багаття, закликав німців – протестантів і католиків – зберігати вірність Батьківщині та німецькому народові, який «є надійною вартою на Сході». Присутні проспівали «Дойче тройе» («Німецька вірність»), «Пісня Бісмарка» і «Сторожа на Райні». В

²⁵ Wagner O. Wege und Schicksale der pfälzischen Auslanderer in Galizien und Bukowina (Verwehre Spuren?) // Galizien erzählt: Heimatbuch der Galiziendeutschen. – Teil IV. / Redigiert von Rudolf Mohr. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V., 1990. – S. 8.

²⁶ Kolmer S. Op. cit. – S. 183.

²⁷ Ibidem. – S. 198.

громадському центрі колонії, «Дойче гаус» («Німецькому домі») народний хор з Багінсбергу під орудою старшого вчителя Брейфогеля виконав кілька пісень²⁸.

Радикальні зміни в життя галицьких євангелістів принесла Перша світова війна. Перед обличчям великої суспільної і національної катастрофи, яка неминуче наближалася й наступу російських військ у вересні 1914 р., значна частина місцевих протестантів евакуювалася. Зі спогадів учасників евакуації відомо, що вони «рухалися пішки гарною осінньою галицькою землею. Вночі ... спали на соломі в німецьких, українських або єврейських школах. Рано-вранці вирушали даліше; для дітей це було мовби шкільною екскурсією, на лісовій галявині читали молитви, співали та розповідали історії...»²⁹. Зокрема, між ними – станіславівські благодійні установи, які церковні влади вирішили перенести до австрійської місцевості Галлнойкірхен³⁰. Однак не всім галицьким німцям вдалося евакуюватися, частина з них була повернена до місць проживання відділами російської армії – так зосібна сталося із членами дорнфельдської парафії³¹. Духовні євангелісти, які не встигли переїхати на захід, були вивезені до Росії – так сталося з-поміж інших й з сеньйором гельвецького сеньйорату Паулом Моріцом Ройером³².

За досить короткий час Галлнойкірхен став осередком допомоги для утікачів з Галичини, розпорошених по цілій Австрії. Сучасники тих подій згадували, що «у неспокійний воєнний час ця віддаленість від світу була для наших дітей якраз тим, чим треба. Була обладнана невелика школа, частина дітей могла ходити на заняття у гарний, розташований у горах сирітський будинок Вайкерсдорф з тамтешніми дітьми і були добре

²⁸Kolmer S. Der Kampf um die deutsche Schule in Mariahilf // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch... – S. 217.

²⁹ Цит. за: Бог чує молитву. Життя Теодора Цьоклера, розказане Ліллі Цьоклер. / Пер. з нім. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 52.

³⁰Wiegand A. Von Theodor Zöcklers Leben und Dienst // Die evangelische Diaspora. – 1926. – S. 76-77; Fünfundzwanzigjährige Liebesarbeit in Stanislaw // Hausfreund. Evangelischer Volkskalender für das Jahr 1922. – S. 69-70.

³¹ Докл.: Zöckler T. Das Deutschtum in Galizien. – Dresden, 1915. – S. 108-111.

забезпечені всім місцевими вихователями будинку Боллінгерами»³³. Значну за обсягом роботу тут виконував пастор Теодор Цьоклер, який, незважаючи на воєнні дії, продовжував видання двотижневик «Evangelisches Gemeindeblatt»³⁴. У цьому виданні, яке “приносило розраду одиноким і тим, що впали у відчай, підбадьорити їх і показати їм, що церква, яка в особливому сенсі була їх Батьківщиною, була живою спільністю”³⁵, постійно друкувалися зібрані адреси німецьких біженців та солдат австро-угорського війська. З Галлнойкірхен вийшла ініціатива створення так званого «Fürsorgekomitee für die deutschen Flüchtlinge aus Galizien und der Bukowina» (“Комітет суспільної опіки для німецьких біженців з Галичини та Буковини”) з централею у Відні. Цей комітет очолив відомий австрійський вчений, колишій ректор Чернівецького університету та дійсний член НТШ у Львові, доктор Раймунд Кайндль. Впродовж грудня 1914 – серпня 1915 рр. за ініціативи комітету вдалося зібрати для галицьких німців приблизно 445.000 австрійських корон³⁶. Дружина краєвого єпископа Т. Цьоклера згадувала, що «на регулярних зборах втікачів у Християнському Союзі молодих чоловіків обговорювалися подробиці. Звичайно, розгорнулася переписка, яку ледве вдавалося опрацьовувати, з багатьма галицькими втікачами, з нашими сестрами милосердя Зарепти, які прислуговували в Угорщині в епідемічних бараках Червоного Хреста. Але при цьому думки мого чоловіка безперервно линули також до громад окупованої росіянами області. Він ясно бачив всі біди, що принесла війна і готував все, щоб, як тільки Галичина буде звільнена, вирушити з гуманітарною експедицією і допомогти. Збирали одяг, у великій кількості закупували продукти. Після багатьох аудієнцій у віденських міністерствах уряд визнав

³² Zöckler T. Die Evangelische Kirche Ausburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in Polen... – S. 154-155.

³³ Цит. за: Бог чує молитву... – С. 54.

³⁴ Там само.

³⁵ Цит. за: Бог чує молитву... – С. 54.

³⁶ Zöckler T. Das Deutschtum in Galizien. – S. 110-111.

експедицію допомоги, що пізніше мало велике значення для оформлення пропусків та замовлення залізничних вагонів. Допомагали звідусіль.»³⁷. Весною 1915 р. під керівництвом Т. Цьоклера було організовано гуманітарну експедицію для допомоги населенню східних Карпат, які до того часу залишили російські війська³⁸. Подібну акцію для біженців з Галичини здійснював у самій Німеччині дорнфельдський пастор Георг Фауст, якого було призначено директором так званої “Внутрішньої місії” у Лейцігу³⁹.

Активне життя німецьких колоній на місцях, про що йшлося вище, перервали активні воєнні дії та сутички кофліктуєчих сторін, яка стали зокрема для мешканців колонії Багінберг справжнім випробуванням. Чисельно переважаючі російські групи зламали австрійську оборону, а вцілілі одиниці відбиваючись, відступали вглиб краю, сподіваючись збудувати нову лінію оборони⁴⁰. Наступаючі з північного заходу, в напрямку до Маріагільфу і Розенгеку, росіяни йшли під свистом куль протягом багатьох днів з австрійським ар’єргардом. 15 вересня 1914 р. російські козаки ввірвалися до колонії, вигнали поселенців з будинків і підпалили їх. Зі 110 будинків уціліло лише 17, а також молитовний будинок та “Німецький дім”⁴¹.

Це стало приводом для козаків, які вдиралися в колонії з одним наміром: повністю спалити і зрівняти із землею Маріагільф і західну частину Розенгеку. Так, зокрема, придатні до військової служби чоловіки Маріагільфу воювали з росіянами, а жінки, діти і старики намагалися погасити палаючі будинки і врятувати майно і худобу. Однак, 200 осіб краєвої оборони (“ляндштурму”) не змогли зупинити великі сили

³⁷ Цит. за: Бог чує молитву ... – С. 55.

³⁸ Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. Das Deutschtum Galiziens, insbesondere Lembergs. 1772-1940. –S. 43-45; Wiegand A. Op. cit. – S. 78-79.

³⁹ Müller S. Op. cit. – S. 43-45.

⁴⁰Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinsel Galizien... – S. 197.

противника. Під натиском російських гармат та солдатів “ляндштурмісти” розбіглися, кілька з них загинуло, а 14 – було взято в полон. Тодішня російська преса писала про Маріягільф, як про фортецю і про те, що взято в полон 80,000 осіб⁴². Російські солдати гнали цих поселенців нагайками і нещадно обстрілювали місцевість. Наведемо лише деякі приклади першої російської окупації краю: батько дев’яти дітей, фермер Йоганн Кольмер (Пфучин Йоганн), який через свою глухуватість не зупинився на оклик козака: “Стій! Ані руш!”, був застрелений у спину. Сліпець Йоганн Ленер (Пегерль) виносячи паралізовану жінку з палаючого будинку, впав, втратив орієнтацію та вже не зміг знайти дороги назовні. Внаслідок дії високої температури та тяжких опіків, ці люди, згадує З. Кольмер, невдовзі померли⁴³.

Успіхи, досягнуті важкою працею, невтомним старанням та надзвичайною ощадливістю населення Флебергу, були також перервані бойовими сутичками підрозділів російської та австрійської армій. Під час першої інтервенції восени 1914 р. колонії не було завдано такої великої шкоди як Маріягільфу, Розенгеку і Багінсбергу лише з тієї причини, що Флеберг знаходився далеко від головного шляху Кайзерштрассе (Станіславів-Коломия-Чернівці) і тут не проходили великі підрозділи воюючих сторін. Очевидці тих подій згадують, що час від часу з’являлися окремі загони козаків, грабували і плюндрували усе, чим німці щодня користалися. Німецькі колоністи були насторожені й усі цінні речі ховали до комори або закопували в землю у непоказних місцях. Слід підкреслити, що до більших безчинств все-таки не доходило. Російська окупація

⁴¹Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАУ, м. Львів), ф. 146, оп. 58, спр. 1103, л. 65; ЦДІАУ, м. Львів, ф. 427, оп. 3, зв. 10, л. 2; Державний архів Івано-Франківської області (далі - ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 635, арк. 23.

⁴²Савчук М. Війни світові: Перша світова війна (1914-18) // Енциклопедія Коломийщини. / За ред. М. Савчука, М. Васильчука. – Коломия, 2000. – Зшиток 3; Літера В. – С. 159.

⁴³ Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinsel Galizien... – S. 29; Kolmer S. Der Kampf um die deutsche Schule in Mariahilf // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch... – S. 217.

тривала недовго, так що після відступу царських військ можна було знову зітхнути з полегшенням⁴⁴.

На місці зруйнованих будинків мешканці вище згаданих прикарпатських колоній розпочали спорудження тимчасового житла. Відновлювальні роботи тривали недовго: навесні 1915 р. ворог перейшов у контрнаступ. Розпочалася масова втеча німецьких переселенців до інших районів Галичини, а нерідко і в Карпати. Значна частина населення Багінсберга, Маріагільфу, Розенгека і Флєберга збрала своє майно, найцінніше завантажила на підводи і вози, забрала досить продуктів харчування і худоби та виїхала до сусідньої Буковини, в передгір'я Карпат, на Львівщину⁴⁵. В результаті масованих атак австрійського війська, опір росіян був зламаний – швидше, ніж за місяць, колоністи знову повернулися до рідних околиць. До осені 1915 р. російська армія мусила залишити Польщу, Литву, Буковину, більшу частину Галичини, частину Латвії й Білорусії.

Руїни поволі зникали, а відбудова поселень продовжувалася скрізь, хоча й за рахунок досить обмежених фондів. Мешканці колоній приступали до будівництва тимчасових притулків, придбання необхідних матеріалів для тривалого будівництва, купівлі сільськогосподарського реманенту. Деякі господарі навіть розпочали, наскільки це було можливо, обробіток землі.

Провал плану Шліффена, перенесення німецьким командуванням в 1915 р. основного удару одночасно на Східний і Західний фронт призвели до того, що навесні 1916 р. відбувся новий наступ військ Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова⁴⁶. Російська армія знову підійшла до карпатських перевалів, повністю зайняла Буковину й південні райони Галичини. Незадовго перед жнивими, у червні

⁴⁴ Wagner V. Unsere Siedlungen im Ersten Weltkrieg // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch... – S. 106.

⁴⁵ Kolmer S. Die historische Entwicklung der deutschen Sprachinsel Galizien... – S. 31.

⁴⁶ История первой мировой войны. 1914-1918: В 2-х т. – М., 1975. – Т. 2. – С. 765.

1916 р. розпочався третій наступ російських військ на Покутті⁴⁷. Населення німецьких колоній (переважно жінки, діти і старики) знову вантажили найцінніше майно і збиралися в дорогу, затиснуті відступаючими відділами австрійської армії через Тлумач на захід до Калуша⁴⁸. Документи свідчать, що покутські німці, на деякий час, знайшли притулок у колоніях Ной-Калуш, Ляндестрой. Частина населення Маріагільфу, Флебергу і Розенгеку перебралася до Станіславова, у новозбудоване приміщення галереї імені Франца-Фердінанда; члени громади Багінсбергу і Славці – до Солотвина; мешканці Бредгайму і Нойдорфа – Станіславів, Сатанерівку та Мікульсдорф⁴⁹. Пізніше переселенці з Покуття знову оселилися у німецьких общинах Броташків, Домброва, Обліска – неподалік від Долини. За домовленістю з краєвим євангелістським провідником з Станіслава Теодором Цьоклером відбулася також планова евакуація цього населення до Гебольцкірхена біля Гааг (Верхня Австрія), міст Альтнойдорфа, Кройцдорфа, Луттенберга (Нижній Штайермарк, Австрія)⁵⁰.

Сучасники тих подій згадували, що приїзд вихідців цих країв в Долішню Австрію і Чехію був для місцевого населення несподіваним⁵¹. Джерела повідомляють, що насамперед треба було думати про розміщення тих тисяч біженців. Місцеве населення не було готове допомогти переселенцям з Галичини, а що стосувалося лікарського огляду, який вони проходили там, не відповідав тогочасним вимогам⁵². Багато сімей галицьких німців у статусі військових біженців отримували від місцевої влади допомогу, однак її мало вистачало на харчування; тому жінки були

⁴⁷ Wagner V. Unsere Siedlungen im Ersten Weltkrieg ... – S. 103.

⁴⁸ Kolmer S. Op. cit. – S. 31, 65, 92.

⁴⁹ Walloschke R. Die evangelischen Gemeinden in Galizien und ihre kirchliche Entwicklung von 1772 bis 1918 // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch... – S. 112; Wagner V. Op. cit. – S. 106.

⁵⁰ Gott hört Gebet. Das Leben Theodor Zöcklers. Erzählt von Lillie Zöckler. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V., 1983. – S. 50-51.

⁵¹ Ibidem. – S. 56.

змушені працювати в сільському господарстві за додаткові харчі⁵³. Значна частина німецьких колоністів залишалася у поселеннях Кенігсау, Махлінець та Брігідау на Львівщині⁵⁴.

Німецьке населення Розенгеку воєнних подій 1915-1916 рр. переїхало в передгір'я Карпат. Під час другої російської окупації Галичини частина колоністів складала багатонаціональне середовище таких традиційних гуцульських осередків, як Яблунів, Уторопи, Косів⁵⁵.

Залишившись без даху над головою, багінсберці спочатку подалися до гірської Ворохти, а відтак розбрелися по німецьких колоніях Львівщини. Відомо, що 1916 р. деякі діти з Багінсбергу влилися до бригідауської німецької громади⁵⁶. Після закінчення війни більшість багінсберців повернулася назад і взялася активно відбудовувати зруйновану колонію. Дослідники підкреслюють, що така відбудова могла тривати щонайменше три роки, лише з 1922 р. розпочалося суспільно-політична і освітня активність цього поселення⁵⁷.

Мало маємо інформації про становище Бредгайму в роки війни⁵⁸. Однак відомо, що бредгаймські німці, учасники першої світової війни Ян Гоффер, Петро Ібель, Кароль Кох і Ян Кох коротко перебували на території Польщі як військовополонені⁵⁹.

Вище підкреслювалося, що внаслідок подій Першої світової війни та російської окупації Галичини, були ліквідовані або тимчасово закриті заклади науки, культури і освіти не лише українців, але й національних спільностей цього регіону. Напередодні війни, в Галичині, поряд з

⁵² Müller S. Galizien und sein Deutschtum. Eine Dokumentation aus Sepp Müllers Nachlaß erzählt durch Unterlagen des Hilfskomitees der Galiziendeutschen 1948-1951. – Bd. I. [Heimatbuch der Galiziendeutschen. Teil V]. / Bearbeitet von Erich Müller. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V, 1999. – S. 134.

⁵³ Evangelische Gemeinde-Blatt. [Lemberg]. – 1916. – 15 September.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Kolmer S. Op. cit. – S. 92.

⁵⁶ Evangelische Gemeinde-Blatt. – 1916. – 15 September.

⁵⁷ Сіреджук П. Багінсберг (Baginsberg) // Енциклопедія Коломийщини. / За ред. М. Савчука, М. Васильчука. – Коломия, 1998. – Зшиток 2; Літера Б. – С. 14.

⁵⁸ Його ж. Бредгайм (Bredheim) // Там само. – С. 96.

⁵⁹ ЦДІАУ, м. Львів, ф. 427, оп. 1, зв. 43, од. зб. 1132, л. 1-6, 11, 79-80.

традиційними римо-католицькими, греко-католицькими та іудейськими общинами, продовжувало активно діяти окреме євангелістське правління, яке складалося з 8 головних окружних осередків, яке мало приблизно 6 дочірніх філій, 4 кладовища, 10 шкільних управ із 11 вчителями. Великі міські правління та земельні (регіональні) правління нараховували лише 7 населених пунктів (до 500 осіб), 11 (до 400), 22 (до 300), 22 (до 300), 47 (до 200), а також 224 населених пунктів із 100 особами (одночасно також 430 місцевостей краю, в яких мешкали члени євангелістської Церкви)⁶⁰.

Велика війна 1914-1918 рр. ознаменувала радикальні зміни в становищі протестантів (головним чином лютеранів) під австрійським пануванням. На окуповані царською Росією землях Австро-Угорщини події світової війни принесли значне загострення політичного курсу державної влади щодо євангелістів аугсбурзького визнання, зміну імперської національної і віросповідної політики⁶¹. Окупаційна влада вважала галицьких євангелістів (як, зрештою, німців інших теренів Австро-Угорської та Російської імперій) за етнічних німців, а тому трактувала як потенційних шпигунів і диверсантів. Вже наприкінці 1914 р. царат розпочав їх виселення вглиб Росії⁶². За свідченням очевидців, депортації проводилися хаотично і брутально. Євангелісти мусили залишити свої поселення спочатку за три дні, а пізніше – впродовж однієї доби. Зокрема, виселенцями ставали усі чоловіки віком 18-70 років, пізніше старці, жінки і діти. Значну частину німців краю було депортовано до Західного Сибіру⁶³. У випадку спротиву окупантам, цілі села німецьких колоністів нерідко спалювалися дотла⁶⁴. Не дали бажаного результату і

⁶⁰ Müller S. Galizien und sein Deutschtum... – S. 145.

⁶¹ Der Schicksalsweg der Wolhyniendeutschen. – Poznań, 1939. – S. 15-16; Gastpary W. Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. – Cz. 1. – S. 9.

⁶² Gastpary W. Kościół Ewangelicko-Augsburski podczas pierwszej wojny światowej // Księga jubileuszowa z okazji 70-lecia urodzin ks. prof. dr. Jana Szerudy. – Warszawa, 1959. – S. 22.

⁶³ Der Krieg und die Evangelisch-Lutherische Kirche in Polen. – Łódź, 1916. – S. 3-4; Пор.: Лазанська Т.І. Німці – виселенці українських губерній у роки Першої світової війни... – С. 90.

⁶⁴ Hennig M. Deutsche Siedler in der polnischen Ukraine // Der Deutsche Auswanderer. – 1939. – Nr. IX/X. – S. 113-115.

звернення церковних влад до головнокомандувача російської армії – великого князя Миколи Миколайовича у березні 1915 р.⁶⁵ У документі зокрема вказувалося, що помилково трактувати усіх євангелістів як німців⁶⁶.

Загалом, німецький дослідник Р. Валлошке вважає, що галицьке правління було далекою, розсіяною діаспорою німецьких євангелістів⁶⁷. До того ж, за підрахунками названого дослідника, в 56 населених пунктах мешкали поодинокі євангелістські сім'ї⁶⁸. Станом на 1915 р. із 90 євангелістських церков неушкодженими залишилося тільки 17, було частково зруйновано 27, а 23 церковно-парафіяльні школи лежали в руїнах⁶⁹. До допомоги постраждалим від воєнних дій, пограбувань та знущань окупаційної влади галицьким німцям нерідко прилучалися євангелістські організації і спеціальні благодійні фонди, створені як у самій Німеччині (“Товариство Густава Адольфа у Лейпцігу”), так і на сусідніх з нею територіях (“Литовська спільнота реформованих євангелістів”)⁷⁰. Фінансова допомога нерідко сполучалася з процесом репатріації цивільних полонених⁷¹. Стосовно ж позиції органів місцевої влади на місцях (у Галичині та на Волині), то як згадували безпосередні учасники тих подій, вони зумисне дистанціювалися від проблем німецьких поселенців, які поверталися додому і захисту їх приватної власності⁷².

Пізніше, 22 серпня 1928 р., коли в Багінсбергу у приміщенні народної школи відбулися чотирнадцяті збори Реформованого (гельветського) сенйорату в Польщі, пастор П. Роєр з Йозефсберга підкреслював, що

⁶⁵ Stegner T. Polacy i Niemcy w Kościele ewangelicko-augsburskim w latach I wojny światowej. – S. 38-39.

⁶⁶ Докл. див.: *Ewangelicy Polacy w świetle dokumentów urzędowych*. Oprac. J. Glass. – Łódź, 1919. – S. 20-26.

⁶⁷ Walloschke R. Op. cit. – S. 117.

⁶⁸ Ibidem. – S. 119.

⁶⁹ Wagner V. Op. cit. – S. 105.

⁷⁰ Centralvorstand des evangelischen Vereins der Gustav-Adolf-Stiftung an Vorsitzen des Deutschen Evangelischen Kirchenausschusses vom 16.06.1916. // *Evangelisches Zentralarchiv in Berlin*. Bd. 5: Kirchliches Aussenamt, sygn. 967.

⁷¹ Oberbefehlshaber Ost bis Deutsche Evangelische Kirchenausschuß vom 17.09.1917. // *Evangelisches Zentralarchiv in Berlin*. Bd. 5: Kirchliches Aussenamt, sygn. 926.

реформовані громади Галичини надзвичайно потерпіли від Першої світової війни⁷³. Церковний діяч писав, що “матеріальний добробут братів-євангеліків, добутий невсипущим трудом і бджільною пильністю, зник, а на його місце прийшла нужда і злидні. А до тої загальної біди прилучилася важка утрата членів рідні: батьків, синів, братів...”⁷⁴.

Після відходу російських військ з краю у травні 1915 р. до Станіслава повернувся пастор Т. Цьоклер, який зайнявся відновленням церковного і шкільного життя місцевих німців⁷⁵. Справу відродження спільноти утруднював й той факт, що усі вчителі були мобілізовані до австро-угорської армії⁷⁶. Невдовзі, восени того ж року з ініціативи євангелістського правління в Станіславі, у приміщенні школи сестер-діяконіс, були відкриті курси для шкільних сестер. Основні педагогічні дисципліни тут викладали старша сестра Ніцше, директор Йоганн Мюллер, пастор Макс Вайдауер, парох Юліус Шік, Лілі Цьоклер, вікарій Віктор Вагнер⁷⁷. Церковну діяльність було налагоджено також за сприяння військових капеланів австрійської армії, які надавали душпастирську допомогу євангелістським парафіям⁷⁸.

По-іншому складалася доля німецьких католиків краю. На початок 1914 р. мешканці таких колоній як Брукенталь, Мюнхенталь, Вісенберг, Кайзерсдорф, Кенігсау, Махлінець, Феліцієнталь, Людвиківка, Маріагільф в богослуженні рідною вважали німецьку мову, однак на протигагу їм католики Брочкова, Обліски, Дуброви, Гофнунгсау і Рахін необхідним

⁷² Bursche J. Tragedia kolonisty niemieckiego // Ewangelik. – 1919. – Nr. 3. – S. 73.

⁷³ М-ль. Збори (чотирнадцяті) реформованого (гельветського) Сенйорату А(угсбурзької) і Г(ельветської) Церкви в Польщі // Віра і наука. [Коломия]. – 1928. – 7 вер.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Докл. див.: Монолатій І. Зв'язки німецького населення Галичини з національно-культурними організаціями Веймарської республіки (1918-1921 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. VII. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 102.

⁷⁶ Wiegand A. Von Theodor Zöcklers Leben und Dienst... – S. 78-79; Бог чує молитву... – С. 55, 57.

⁷⁷ Höhn L. Das deutsch-evangelische Privatvolkschulwesen in Galizien (1782-1939) // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch... – S. 186 Heimat Galizien im Bild / Redigiert von Josef Lanz und Rudolf Unterschütz // Heimatbuch der Galiziendeutschen. – Teil III. – Stuttgart-Bad Cannstatt: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V., 1983. – S. 178.

⁷⁸ Müller S. Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung. – S. 43-45.

вважали вплив польської мови і культури в церковно-релігійному житті кожної окремої громади⁷⁹. Проте активні військові дислокації воюючих сторін на теренах Галичини не дали змоги католикам активно займатися релігійною пропагандою в краю, і лише з 1918 р. розпочинається нова, активна, доба в католицькому середовищі галицьких німців.

“Галицька руїна” негативно позначилася і на всіх практично ділянках громадсько-політичного життя німецьких колоній краю. Воєнні часи були вельми дошкульні й прикрі для мирного населення ще й з огляду на те, що в околицях кілька разів проходив фронт, і галицьким німцям доводилося не лише бачити вбитих вояків з обох сторін, але самим ставати жертвами війни. Економіка Галичини, будучи до першої світової війни відсталою, колоніально залежною від іноземного капіталу, у роки війни ще більше ослабла. Згідно офіційної статистики крайового уряду шкода наслідків воєнних випадків обіймала 17224000000 корон⁸⁰. Більшість лісопилок, млинів, нафтопереробних і спиртових заводів, гуралень зупинили виробництво, було підірване сільське господарство, зруйновано залізничний транспорт, зменшився обсяг торгівлі, чимало банків і кредитних організацій вивезено вглиб імперії⁸¹.

У результаті затяжних боїв 1914-1918 рр. було зруйновано десятки міст і містечок (зокрема, Галич, Гусятин, Бучач), майже повністю спалено 650 сіл, знищено 200 тис. житлових будинків, 233 тис. господарських будівель. Зокрема, у Бродівському повіті із 13644 хат уціліло 6231 (45,7%), без даху залишились 3 тис. старих чоловіків, жінок і дітей⁸². Гнітюче враження справляв і сусідній Тернопільський повіт: у с. Буцневі спалено 239 житлових приміщень (із 421), Денисові – 128 (відповідно - 405),

⁷⁹ Bill J. Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katolischen Siedlungen // Heimat Galizien: Ein Gedenkbuch... – S. 164.

⁸⁰ Воєнні шкоди в Галичині // Вперед. [Львів]. – 1919. – 27 лют.

⁸¹ Мар'ян. Війна й українська справа // Земля і воля [Львів]. – 1920. – 23 трав.; Його ж. Наслідки світової війни й робітництво // Земля і воля. – 1920. – Ч. 23., н.д.

⁸² Вперед. – 1919. – 27 лют.

Купчинцях – 450 (644), Острові – 163 (363), Конопнівці – 64 (76), Кип'ячці – 94 (108), Людвиківках – 157 (186). Разом з тим, приблизно 10 тис. осіб розмістилися в землянках і куренях⁸³. Листування зі староствами, жандармськими і військовими правліннями про політичну ситуацію в Галичині показують, що в землянках Тернопільського повіту замешкало 337 родин (1627 осіб), в бараках і шалашах – 714 родин (459), в чужих приміщеннях – 979 родин (4248), разом 2030 родин в загальній кількості 10444 осіб. В Збаражському повіті відповідно в землянках 99 родин (559 осіб), шалашах – 50 родин (380), чужих приміщеннях і забудовах – 53 родини (335), всього 206 родин (1280 осіб)⁸⁴.

У жовтні-листопаді 1917 р., коли Східний фронт перестав діяти, втікачі повернулися до Східної Галичини⁸⁵. Вигляд окремих садиб в Маріагільфі був, за спогадами його мешканців, жахливим. Це вказувало на те, що потрібно було оселятись у напівзруйнованих будиночках, які без вікон і дверей вечорами виглядали як, “страшні скелети з великими темними очимами”⁸⁶. Інші будинки збереглися, однак вікон, дверей, підлоги і дощаної обшивки на коморах не було зовсім – російські війська все це використали на опалення під час війни. Деякі колоністи могли знайти притулок у родичів в східній частині Розенгеку й у Флебергу, котрі протягом війни не покидали своїх садиб⁸⁷.

Взимку 1917–1918 рр. у деяких німецьких сім'ях Маріагільфу взагалі не було харчів. Оскільки взуття і теплого одягу не вистачало на всіх, багато дітей були змушені, під час холодних зимових місяців, сидіти вдома. Населення Розенгеку вдовольнялося тим, що їжа була дуже простою і надто ризикованою. Допомога від офіційної влади повіту була незначною. В деяких сім'ях не вистачало хліба і молока, зовсім не було

⁸³ ЦДІАУ, м. Львів, ф. 146, оп. 8, спр. 3030, арк. 5-6.

⁸⁴ Там само. – Арк. 5, 13.

⁸⁵ Kolmer S. Op. cit. – S. 181.

⁸⁶ Ibidem. – S. 31.

⁸⁷ Ibidem. – S. 31, 65, 91.

м'яса, їжа готувалася лише з картоплі, гороху, бобів і пшеничної муки⁸⁸. Проблеми окремих покутських колоній постійно збільшувались з огляду на невтішні перспективи через необробленість земельних ділянок, низький рівень обробітку придатних до посіву площ⁸⁹.

Справжнім лихом для німецького населення краю стали тривалі сутички між українцями і поляками, дезертирство й мародерство вояків австро-угорської та російської армій. До матеріальних труднощів додалися ще одне, найгірше лихо: епідемії. Іспанська лихоманка, дизентерія і тиф поширювались серед голодуючого населення і знищували його з жахливою немилосердністю. Як видно з документів у такій жахливій ситуації польська влада на місцях відмовляла у будь-якій санітарно-гігієнічній допомозі, мабуть, зумисно, адже йшлося лише про галицьких німців⁹⁰.

Незважаючи на загальне зубожіння, тривалі злидні, людські жертви, життя німецьких поселенців Галичини продовжувалося, за, як пише С. Кольмер, “непідвладними людському впливові законами природи”. Одні бралися за відбудову пошкоджених житлових і господарських будівель, інші – сподівалися відразу збудувати добротні приміщення для житла і побуту⁹¹.

До листопада 1918 р. центральні установи “Будівельна контора” у Відні та “Німецька будівельна канцелярія” у Львові практично не надали ніякої допомоги зруйнованим колоніям, а тому більшість німців покладалися лише на свої сили та довоєнні економічні зв'язки⁹². Тому усі збитки, завдані війною, тривалий час усувалися власними силами і при допомозі сім'ї та сусідів. Так виникали відновлені поселення з цілком іншим виглядом: будинки з великими вікнами, навісними фронтонами, і

⁸⁸ Unterschütz P. Deutsche Siedlungen im ostgalizischen Raume Kolomea // Zeitweiser der Galiziendeutschen. – 1976. – S. 37.

⁸⁹ Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Brigidau mit seinem Filialgemeinden Gassendorf und Neudorf. – Stuttgart: Hilfskomitee der Galiziendeutschen e.V., 1987. – S. 49.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Kolmer S. Op. cit. – S. 186.

⁹² Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Op. cit. – S. 287.

скрізь дахи з черепиці і цинкової бляхи; стайні накривали легкими солом'яними дахами.

Одним з найбільших полігонів воєнних дій між Австрією і Росією у роки першої світової війни стала Східна Галичина, на території якої в 1914-1915 рр. точилися запеклі бої, жертвами яких стали не лише сотні тисяч солдат, але й мирне населення⁹³. Так, російські козаки увірвалися до Брігідау 22 вересня 1914 р., знищивши частину будівель, грабуючи мирне населення. Частина колоністів загинула, не розуміючи, чого вимагають від них окупанти незрозумілою мовою (зокрема, російські вояки шукали продукти харчування: хліб, масло тощо). Під час російської окупації Брігідау, в 1914–1915 рр. бандою замаскованих російських козаків були вбиті Гайріх Кольб, Йозеф Швайтцер, Зигмунд Швайтцер, Рудольф Швайтцер⁹⁴.

Упродовж 1914-1916 рр. у важкій соціально-економічній кризі перебували німецькі поселення цього регіону. Розташовані довкола Городка колонії Гартфельд, Оттенгаузен, Брундорф, Буртгаль, Нойдорф, Дорнфельд і Унтервальден, знаходилися в епіцентрі театру воєнних дій, а тому населення з них, у переважній більшості, шукало порятунку в інших регіонах Галичини, а нерідко перебиралося в інші східно-європейські країни⁹⁵. Так, з Кранцбергу до дитячого будинку в Станіслав 1 вересня 1914 р. було перевезено майже 200 осіб⁹⁶.

Незважаючи на війну, громадське і культурне життя продовжувало пульсувати і в німецьких поселеннях краю. Так, в Брігідау впродовж 1914-1917 рр. діяло місцеве співоче товариство, яке творили Вільгельміна Унтершутц, Тереза Заліг (Вайсгебер), Йоганн Баслер, Софія Мор (Вайсгебер), Герміна Лорх, Тереза Лорх, Ресі Мюллер (Гаргешаймер),

⁹³ История первой мировой войны. 1914-1918. – Т.1. – С. 329, 352; Там же. – Т. II. – С. 186, 204.

⁹⁴ Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Op. cit. – S. 34, 37.

⁹⁵ Wagner V. Op. cit. – S. 105.

⁹⁶ Gott hört Gebet. Das Leben Theodor Zöcklers... – S. 137.

Філіппіна Гойхель (Етон), Емілія Альбрехт (Кольб), Барбара Даум (Мьок), Йозеф Мор, Елізабет Мор (Кольб), Вільгельміна Айхенлауб (Гойхель), Барбара Верле (Вольф)⁹⁷.

Чисельність німецького населення в останні роки війни можна простежити на прикладі Брігідау: в 1916–1917 рр. тут мешкало 933 мешканці, які склали 164 сім'ї (в т.ч. 175 дітей). Їм належало 1718 йохів ґрунту. 111 сімей мали 157 військовозобов'язаних (в тому числі 32 сім'ї – 1, 8 – 3, 3 – 5), 15 військослужбовців – безвісти пропалих, 10 – загинуло⁹⁸.

Справжнім лихом стали епідемічні захворювання. Якщо у роки світової війни від тифу загинуло 50 тис. цивільного населення, то в 1919 р. – майже 100 тис. Всього ж, за інформаціями преси, епідемія охопила у 1919 р. понад 400 тис. осіб⁹⁹.

Згідно зі спогадами Й. Вагнера вихідці з цього поселення служили в фельдшерській службі австро-угорської армії, в 1914–1918 рр. Так, зосібна вони виконували медичне забезпечення в резервних військових шпиталях окремих населених пунктів Львівщини (Стрий, Стрілків, Братківці), Українського Підгір'я, Буковини (Сатаріал Уігели, Гадван), Австрії (Пресбург, Еденбург, Відень-Нойштадт, Відень, Оппельн), Верхньої Сілезії (Кройцберг, Розенберг)¹⁰⁰. У складі австро-угорського війська служили також Вільгельм Райхерт (Гельзендорф), Якоб Шпідель і Адам Генніг (Брігідау)¹⁰¹.

Церковний прихід Брігідау (з філіями Гассендорф і Нойдорф) та проповідницькою станицею в Бориславі в 1918-1919 рр. становив 1750 осіб. Так, у 1919 р. в німецьких сім'ях народилося 52 немовлят, одружилися 36 євангелістських пар, було зафіксовано 30 смертних

⁹⁷ Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Op. cit. – S. 33.

⁹⁸ Brigidau // Deutschen Volksblatt. [Lemberg]. – 1917. – 28 Juni.

⁹⁹ Епідемія і політика // Вперед. – 1919. – 16 груд.; Епідемія тифу // Вперед. – 1919. – 21 груд.

¹⁰⁰ Hennig J., Unterschütz P., Unterschütz R. Op. cit. – S. 44.

¹⁰¹ Ibidem. – S. 38.

випадків¹⁰². Брігідауські діти (241 особа) робили значні успіхи в школах завдяки педагогічній майстерності вчителів Якоба Копфа, Йоганна Барона, Валентіна Кольба¹⁰³.

Незважаючи на несприятливі обставини суспільного життя, в німецьких колоніях Галичини продовжував відновлюватися щоденний уклад громадського становища. Вже на поч. 1919 р. в Брігідау, Гассендорфі і Нойдорфі поступово збільшується населення. З повідомлень тогочасної преси бачимо, що в Брігідау народилося 32 немовлят (відповідно в Гассендорфі – 15 і в Нойдорфі - 12); конфірмовано (охрищено) 40, 12 і 13 дітей; зареєстрували шлюби 26, 18 і 6 пар; померло 18, 19 і 13 осіб (відповідно у кожній з колоній)¹⁰⁴. В 1918-1920 рр. в німецьких поселеннях Покуття народилося і було охрищено 99 осіб римо-католицького віровизнання: 1918 р. – 17 (10 дівчаток і 7 хлопчиків), 1919 р. – 34 (відповідно 19 і 16), 1920 р. – 48 (20 і 28) осіб¹⁰⁵. 7 січня 1918 р. в Гассендорфі вогонь спалив 22 господарські і житлові приміщення¹⁰⁶. Проте, вже на початку січня 1920 р. мешканець Гассендорфу Йозеф Лутц пожертвував на відбудову кірхи в рідному селі 1000 крон.

Отже, найбільшим полігоном воєнних дій між Австрією і Росією в роки Першої світової війни стала Галичина. Внаслідок військових операцій 1914-1918 рр. звичний уклад громадського, економічного та культурного життя галицьких німців було вимушено перервано. Велика війна принесла німецьким протестантам Галичини багато випробувань, справжню національну і конфесійну катастрофу, що у підсумку надзвичайно сильно послабило впливи євангельських церков на галицьких (і, до певної міри, волинських) теренах. На досліджуваній території галицькі німці потерпіли найбільших матеріальних страт – була знищена велика кількість церковних

¹⁰² Evangelische Gemeinde-Blatt. – 1918. – 1 Februar.

¹⁰³ Deutschen Volksblatt. – 1917. – 28 Juni.

¹⁰⁴ Evangelische Gemeinde-Blatt. – 1921. – 15 Mai.

¹⁰⁵ Evangelische Gemeinde-Blatt. – 1920. – 15 Januar.

¹⁰⁶ Evangelische Gemeinde-Blatt. – 1920. – 15 Januar; Evangelische Gemeinde-Blatt. – 1918. – 1 Februar.

будинків, освітніх закладів, пограбовано їх майно та церковну утвар. Значна кількість німецьких колоній постраждала від збройних сутичок воюючих сторін, стихійних бід та епідемій. Внаслідок цього частина галицьких колоністів переїхала до Верхньої Австрії, Нижнього Штайермарку та у передгір'я Карпат у пошуках кращого застосування професійних кваліфікацій, захисту сімей від фізичного знищення російською армією та матеріального зубожіння.